

АРХИГҮЙ ТҮРЭ

Үгүүлэлгэ

Мандал долоон үдэр, долоон хүни түрэдөө бэлдэбэ. Басагаяа хүргэжэ ерэхэ табин хүн дээрэ бүхы түрэл гаралаа, хүршэнэрөө, нүхэдөө, тосхойнгоо зониие тоолоходонь, дүрбэн зуун хүн болошобо. Сомон зүблэлэй саарһатай районой түб ошоходонь, оройдоол хоёр ханза архи үгэбэ. Урижархиһан хүнүүдэйнгээ заримынь хүнгэлжэ, бү ерэгты гэжэ хэлэхэ бэшэш. Тархидаа таряа тарижархёо хадаа, тэрэ арга мөрөө бэдэрхээ гэрһээ гараад, тосхойнгоо айлнуудаар ябажа, түрэл гаралнуудһаа, архи уудаггүй үбгэд, хүгшэдһөө талониинь абажа, үшөө нэгэ ханза архи худалдажа абаба. Худа урагуудтаа харгьдань, түрын зондо аягалха жаран шэл архиингаа бага шэнги байхадань, Мандал Соёлой байшанда директорээр ажалладаг уран үгэтэй, шуран шударгы ябуулгатай Лэгсэг нүхэртөө ерэжэ, архиин дутажа байһан тухай хэлэбэ.

— ханаагаа бү зобо. Нэгэ аргынь олохобди. Хэлсэһэн ёһоор түрын концерт наадан бэлэн, — гэжэ Лэгсэг Мандалай ханааень тэгшэлбэ.

— Яагаад? Нэрээ хухархамнил, аргын бии юм хаа туһалыш даа, — гэжэ Мандал Лэгсэгыг гуйба.

— Машинаая үгэ. Хүршэ дэрээбэндэ байдаг ород нэгэ танилни архи нэрэдэг юм, — гэбэ Лэгсэг.

Мандал Лэгсэгтэ архиин мүнгэ машинынгаа түлхюур хоёрые үгөөд ябуулба.

Үдэ боложо байхада Лэгсэг бусаба. Мандал ежэ баяртайгаар угтан тэрээндэ ошобо.

— Хооһон бусабаб. Ямар хүниинь мүргөө юм, танилни милиционертэ архи нэрэдэг аппаратаа абташоод, үшөө яла түлөөд, муушаг байна. Ши ханаагаа бү зобо, нэгэ арга олохо байхаб, — гэжэ Лэгсэг үшөө этигэл найдабаритайгаар

Мандалда хэлэбэ.

— Ямар арга?. — гэжэ Мандал асууха зуураа, амаа ангайжа, Лэгсэгэй толгой дээгүүр хараад: — Һалаабди! Дүүрээ! Гэдэргээ эрьелдэжэ харыш! Худа урагууд баруун хада руумнай буужа ябанад. Хоохон үгөөрөө намайе садхаажа байнхаар, хэдэн шэл архи абаад, угтамжадаа яба. Норжо-маа! Норжо-маа! Угтамжын юумэн хаанаб? Түргэн асара, худа урагууд буужа ябанал!

Норжомо томохон сүүмхэтэй юумэ гэрэйнгээ сээниг сооһоо гаргаад, Лэгсэгтэ асаржа үгэбэ. Лэгсэг тэрэ сүүмхынь абаад, хоёр-гурбан хүнтэй Мандалай машинада һуужа, худа урагуудаа угтахаяа ошобо.

Тэдэнэй хүл хөөрсэг болоһоор байхада, нэгэ автобус, гурбан хүнгэн машинаар ерэнэн худа урагууд Мандалай хорёогой газраа ерэжэ тогтошобод. Мандалай гэрэй хорёо соо байһан зон худа урагуудаа угтажа, һарабша сарай доро түхээрһэн гонзогор ута столнуудай саана һуулгажа, өөһэдөөшье һуубад. Бэри хүбүүн хоёр хубсаһаяа һэлгэхээ гэртэ оробод, һамгад, бэрээд столдо һуугцадта сай аягалнад.

Худа худагынар танилсажа, хүрьгэн бэри хоёройнгоо гэрһээ гарахыень хүлээн, һони һорьмойгоо хөөрэлдэнэд. Энэ үедэ Лэгсэг хоёр залуу хүбүүдые дуудажа хажуудаа ерүүлээд, шэхэндэнь юушьеб шэбэнэбэ. Хоёр хүбүүд һарабша сарай дороһоо бушуухан гаража, эдэе хоол шанажа байһан сарайн саана орошобод.

Гоё плати, костюмаа үмдэнэн Мандал Норжомо хоёр гэрһээ гаража, һууха газартаа ерэжэ һуубад. Хара костюмтай сагаан самса дээрээ галстуг зүүһэн Баяр ута хормойтой ялагар сагаан плати үмдэнэн, буржылгаһан хара үһэн дээрээ һэрхигэр һиирэгэр нимгэн пулаад пүмпылгэн табиһан Сэсэг хоёр хүтэрэлдэн, гэрһээ гараад, уриханаар миһэрэлдэн ерэжэ, эжы болон абанарайнгаа хоорондо һуубад.

Эгээл энэ үедэ эдэе хоол шанажа байһан сарайн саанаһаа үдхэн сагаан уурал огторгой өөдэ соробхилон

гараба. Шанаһан хартаабхынгаа халуун уһыень тогошон эхэнэрнүүдэй адхахалаар, уурал манан дэгдэбэ гэжэ Лэгсэгэй ханажа байхадань, бэлтышһэн нюдэтэй үнөөхи хоёр хүбүүд гүйлдэн, ара нюргандань ерээд, хургаяа ёдогонуулан, столһоо бодохынь гуйбад.

Лэгсэг нууриһаа бодожо, тэрэ хоёрто ошоод:

— Зай, бэлэн болоо гү? Аягалжа байгты, — гэбэ.

— А-а-а, аягалха юумэн үлөөгүйл, — гэбэ хүбүүдэй нэгэн.

— Уурал болоод дэгдэшоо, — гэжэ нүгөөдынь нэмэхэдэ, Лэгсэг толгойгоо хоёр гараараа хашан барижа, бархирхаяа байһандал нюураа уршылгаба.

— Лэгсэг, ши юу хэнэбши даа? Түрэээ эхилхээр болообди, — гэжэ Мандал хэлээд, ара гэдэргээ эрьелдэжэ, тээ саанахана зогсоһон тамадаагаа харашаба.

Лэгсэг долёобороо ёдогонуулан, Мандалые хажуудаа ерүүлээд:

— Аягалха архигүй болошоббди, — гэжэ сошордомо мэдээ дуулгамсаараа, ушар удхыень дууһан хөөрөжэ үгэбэ.

— Ямар эшхэбтэр юм гээшэб! Шулуу улайлгаад, архи соо хэжэ халаадаг юм гэжэ хаанаһаа ханаба гээшэбши? Ухааншни муудаагүй юм аабза? — гэжэ Мандал гэмэрээд, Лэгсэгтэ хандаба. — Яаха хээхэ болонобибди?

— Болохо юумэн болоо, бусааха бэшэбди. ханаагаа бү зобо, нэгэ арга ханахабди. Үнэн сэхынь хэлүүжэбди, — гэжэ ханаа амараар Лэгсэг хэлэбэ.

— Үнэн сэхээ хэлэхэдээ, гансашье эндээ бэшэ, мүн хари холын нютагта хэлсүүлхэмнай, суурхахамнай ха юм, — гэжэ гэмэрһээр, Мандал нуури тээшээ алхалшаба.

Лэгсэг үнөөхи хоёр хүбүүдтэ юуб даа хэлээд, Мандалые хүсэжэ хажуудань зэргэлхэдээ:

— ханаагаа ехээр бү зобыш даа. Нэгэ арга оложо, архишьегүй хаа, түрэээ хайнаар үнгэргэхэбди, — гэжэ хэлэһээр, нууһан нууридаа хүрэжэ ерэбэ.

— Яагаад?. Забарууха худхаал хадаа худха саашаа! — гэжэ Мандал шүдэнэйнгөө забһараар шииганан хэлээд,

һууридаа һуушаба.

Лэгсэг стол дээрэхээ һэрээ абажа, хоһон стакан сохижо, хон-жэн болгоод:

— Хуһан модон сэргэдэмнай
Худа урагууд буубалта.
Хүндын хүндэтэ дүхэригэймнай
Хоймор таладань һуубалта, —

гээд, баруун гараа үргэжэ, буряад тэрлиг үмдэһэн, бүһэдөө мүнгэн гэнжэтэй хутага шагтагалан һанжууһан залуу хүбүүе дүхэриглэн табиһан столнуудай дунда ерүүлбэ. Тэрэ хүн багахан модон тэбшэ соо юушьеб баряад, Лэгсэг тамадаагай хэлэхые хүлээн зогсоно. Тэрэнэй урдаа баряад байһан тэбшэ сэбэр сагаан бүдөөр хушаатай.

— Табан хушууга малайнгаа
Тарган хонидойнгоо мандалые
Түрын түрүүн худадаа
Төөлэй болгон баринабди, —

гээд, Лэгсэг хоёр гараа дэлгэн урдаа барижа, алтан худа боложо дүхэригэй хойморто һуһан үбгэн тээшэ һарбайн зааба.

Үнөөхи залуу хүбүүн тэбшэ дээрэхи сагаан бүдөө хуу татажа абаад, худа урагуудай дээдэ тээ һуһан үбгэндэ хонин төөлэйгөө баряад, төөлэйн дуу хангиурдашаба. Худа үбгэн хүбүүнэй дуугаа дуулажа дүүргэхэдэнь, төөлэйн заһалһаа хүртөөд, орон дэлхэйдэ үргөөд, тэрэнээ тэрэ хүбүүндэ бусааба.

Лэгсэг баруун гараа үргэжэ, торгон тэрлиг үмдэһэн, ута хара гээгэтэй, сэбэр һайхан шарайтай баһал тиимэ багахан тэбшэ бариһан эхэнэрые дүхэриг соо ерүүлээд:

— Худагын түрүү худагыдаа
Хүндэтэ заһалай мяхан болодог
Хонинойнгоо уусынь баринабди, —

гээд, Лэгсэг хоёр гараа дэлгэн урдаа барижа, худагынарай дээдэ тээ һуһан һаһатайшаг эхэнэр тээшэ зааба.

Тиихэдэнь сэбэр һайхан шарайтай үнөөхи эхэнэр тэбшэ

дээрэхи саб сагаан бүдөө хуу татажа абаад, худагын түрүүдэ хониной ууса баряад, уусын дуу дуулан үгэбэ.

Хүл дээрээ зогсоод байһан Лэгсэг баруун гараа дээшнь үргэжэ, торгон тэрлиг үмдэһэн, толотомо һайхан шарайтай, баһал багахан тэбшэнүүдые урдаа бариһан хоёр басагадые урдаа ерүүлээд:

— Бэри болон орожо ерэһэн

Басаганай эхэ, эсэгэдэ

Баруун дала баринабди,—

гээд, хоёр гараа урдаа дэлгэжэ, Сэсэгэй эхэ, эсэгэ тээшэ һарбайн зааба. Сэбэр һайхан басагадай нэгэн Сэсэг бэриин эхэ, эсэгэдэ ошожо, тэбшэтэй баруун далаяа табиба.

— Баабайн хүбүүнэй эхэ, эсэгэдэ

Зүүн далынь баринабди!—

гэжэ Лэгсэгэй хэлэхэдэнь, нүгөөдэ басаганиинь тэбшэтэй зүүн дала Мандал Норжомо хоёрой урда табяад, доро дохиһоор гэдэргээ сухарин ошобо.

— Хоёр дала, хоёр дали шэнги таһаршагүйгөөр

Худа урагууд хоорондоо ябалсагты!—

гэжэ Лэгсэгэй хэлэхэдэнь, альга ташалган зэдэлээдхибэ.

— Соёлой ордоной директор хадаа ёһотойл артист байһанаа ха-руулжа байна... Бүүшье хэлэ, гараа үргэхэдөө дирижёр шэнгил, — гэжэ байжа тосхоной зон шэбир-һабир гэлдэнэ.

— Бэрхэл тамадаа байна даа... Уран шүлэгөөр хэлэнэл. Үгынь бэшэжэ абадагһайб, — гэжэ худа, худагынар шэбэнэлдэнэд.

— Таларжа ерэһэн худа, худагынар

Түрын түрүү үбгэд, хүгшэд,

Түрэл гарал, нютаг зон,

Табаг барихытнай мэдүүлнэб! —

гэжэ Лэгсэгэй хэлэхэдэнь, ажал хэнгүй айлаар тэнэжэ, архи шөлээр энэ тэрэ юумэ дархалдаг, түрэ наранһаа, түрэхэн үдэрэй сайлалгануудһаа үлэдэггүй Сампил эдихэ юумэ эриһэн дальбараа шэнгээр ута хүзүүгээ улам ута

болгон улыгөөд:

— Лэг-сээг! Лонхошни хаанаб? Мартаагүй гүш?! Аягамнай хооһон байнал! Аягалха команда үгыш! — гэжэ хүхирбэ.

— Архи аягалхагүйбди! — гээд, Лэгсэг худа худагынараингаа удаань өөһэдынхидэйнгөө нэрэ обог хэлэжэ, хүн зоние танилсуулһанай һүүлдэ:

— Хүндэтэ худа, худагынар, түрэл гаралнууд, нютагай зон! Үе наһаараа дуулдаагүй, холо дүтүүр болоогүй архигүй түрэмнай түлэг дундаа ябажа байна гэжэ тоологты...

— Иихэдээ энэмнай яашоо юм? Юугээ мээнэглэнэб? Архида бэшэ, харин өөрынгөө хэлэһэн үгэдэ һогтошоо юм аабы... Ай зайлуул, ямар эшхэбтэр юумэ хэлэнэб!.. Аягалуулхаяа яагаа юм... Мандал Норжомо хоёр юу хаража һууна гэшэб?! — гэжэ шэбир-һабир гэлсэн дүүешэбэд.

Мандалай дүтын түрэл болохо нэгэ хүн хүл дээрээ бодожо, Лэгсэгэй үгынь таһа дүүрэн:

— Нээрээ юун боложо байна гэшэб! Түрэ түмэн нүдэтэй, түрэхэн ганса бэе хоёр нүдэтэй юм. Архи абаһыетнай хүнүүд мэдэжэл байна ха юм. Аягалуулхаяа яанаш? — гэжэ олиггүй сухалтайгаар бадашан хэлээд, һууридаа һуушаба.

Һанагдаагүйгөөр гай тодхор хэжэ, түрын саашанхи хамаг бүхы ажал өөр дээрээ даажа абаһан Лэгсэг хоолойгоо заһаад:

— Шэхэтэй юм һаатнай, үе наһаараа дуулдаагүй, холо дүтүүр болоогүй архигүй түрэмнай эхилэнхэй гэжэ хэлээб. Зүб, архи худалдажа абаа һэмди. Архи талонто гэжэ булта мэдэнэт. Архингаа бага шэнги байхадань, фляга соо бултынэ эюулээд, хатуу болгохо гэжэ, улайлһан томо шулуу тэрээн соогоо хэһэмнай, уурал боложо огторгой өөдэ дэгдэшоо. Уужал байһан архитнай магазинда байнал аабза. Харин мүнөө таанад стол дээрэ табяатай байһан аршаан-маршаан, сок-моог уугты! Бээдэтнай һайн байха! Табаг мэдүүлээ һэм, эдеэлэгты, уугты!.. — гэжэ хүхэ энеэдэн, дураа гутаһан гэмэрэлдээн соо хэлэжэл байба.

Архи аягалхыень хүлээжэ һуугшад эдээ хоол шамарлаһан юумэдэл урал амаяа ирбайлдан, жэмылдэжэ байжа эдээлжэ оробод. Лэгсэг хүл дээрээ зогсоһон шөгтээ өөртөө аршаан аягалаад уужархиба. «Мүртэйшье түрэ болонгүй зон иигэнээр тарахань ха даа», — гэжэ олон хүнүүд сэдхэн, дуугай һуунад.

— Хүндэтэ худа, худагынар, түрэл гаралнууд, нютаг зон! — гэжэ Лэгсэг столдо һуугшадта хандаад, тамадаагайнгаа уялгыг үргэлжэлүүлнэ. — Архи аягалбагүй гэжэ уур сухалда диилдэжэ, уралаа жэмыжэ уршылдашоод, уһа балгаһан юумэдэл бүлхылдэшоод байнгүй, түрээ сэнгүү хүжюунээр үнгэргэхын тула булта эдэбхитэйгээр хабаадалсаха ёһотойбди. Раб-даан, хаанабши, ерэ наашаа!

Төөлэйн дуу дуулаһан хүбүүн баяан тэбэрээд, дүхэригэй дунда ерэжэ, стул табюулаад, дээрэнь һуушаба.

— Мүнөө хоёр талаһаа залууцулдаа — шэнэ айл бологшодтоо үрээлээ хэлээд, бэлэгээ бариһанай һүүлдэ заабол нэгэ дуу гү, али шүлэг хэлэхэ ёһотой. Зай, мүнөө Баярай аба эжы хоёрто үгэ үгэнэб, — гээд, Лэгсэг һууридаа һуушаба.

Түрүүн Баярай, удаань Сэсэгэй аба, эжынэр үрээлээ хэлэжэ, бэлэгээ айл бологшодто үгөөд, дуу дуулабад. Тиигээд тэдээнһээ доогуур һуугшадтай үрээлээ хэлэхэ ээлжээн ерэнэ. Хоёр талаһаа худа урагуудай мүрысэжэ, нютаг нютагайнгаа, урданай болон мүнөөнэй дуунуудыг дуулалдахада, гоё найхан концерт эхилшэбэ.

Архигүй хадань халта һуугаад, столһоо бодохо гэжэ һанаһан хүнүүд нохойн дуунай дүүрээгүйдэ гэртээ яарахаяа болишобод. Түргэн һогтошоод, үлүү булуу үгэ хэлэжэ, хэрүүл хэрэлдээ гаргадаг үбгэдэйнгөө элүүр һуухада, һамгадын һанаа амархан, ехэл баяртай һуунад...

Үни заяанда мартагдаһан ёохороо ёохордобод. Тиигээд худа худагынар хоёр газар хубаарилжа, һуга һуга дороһоо барилсажа, зэлэ татан зогсоод, урда урдаһаа ерэлсэхэ, гэдэргээ сухарин ошохо үедөө дуу андалдан дууланад. Эртэ унтадаг үбгэд, хүгшэд һүнийн тэнгһээ

үнгэрһыешье мэдэхээ болишоод, ёохор нааданда
хабаадалсажа, залуу болоһон юумэдэл, модохиршоһон
хүлөө үргэн ябанад.

Үүр сайжа, үдэр боложо байхада, эхэнэрнүүд үнөөгээ
наахаяа, эрэшүүл ажалдаа гарахаяа гэр гэртээ тарабад.
Иигэжэ энэ нотагта эгээ түрүүн сэнгүү хүхюун, архигүй түрэ
болоо бэлэй.